

CSEJTEI DEZSŐ–JUHÁSZ ANIKÓ

A fiktív lény halála

MEDITÁCIÓK UNAMUNO DON QUIJOTE-KOMMENTÁRJA KAPCSÁN

Jövőre lesz száz esztendeje annak, hogy egy mediterrán ország, nevezetesen Spanyolország történelmében olyan események mentek végbe, melyek rendkívüli hatással voltak az ország XX. századi sorsának egészére. 1898-ban tört ki a spanyol–amerikai háború, melyben, mint ismeretes, Spanyolország megalázó katonai vereséget szenvedett, és elveszítette utolsó jelentősebb tengerentúli gyarmatait, Kubát, Puerto Rico-t valamint a Fülöp-szigeteket. 1898 mint dátum, valóságos világitótoronyként magasodik a spanyol történelem folyama fölé. Ha visszafelé pillantunk, a kutató tekintet egy másik jelentős évszámig, 1492-ig hatolhat, hiszen Amerika felfedezésével kezdődött el az a történet, melynek egyszerre tragikus és komikus végkifejletét épp az 1898-as vereség jelenti. Előre tekintve már nem találunk ilyen definitív dátumokat, két évszám azonban mégis kiemelhető: az egyik 1936, a polgárháború kezdete, a másik pedig 1985, az Európai Unióhoz való csatlakozás dátuma; mindkét évszám igen sok szállal kötődik 1898-hoz, hisz ezek az ekkor feltáruló problémátömeg egy-egy megoldási kísérletének, folyamányának tekinthetők.

Pedig 1898-ban nem volt semmiféle politikai forradalom, nem tört ki semmilyen *pronunciamento*, katonai zendülés, hanem csak egy – igaz, meglehetősen szomorú – külpolitikai, katonai eseményre került sor. Miért oly fontos mégis ez az évszám? Azért, mert egy ország – ritka pillanat – kénytelen-kelletlen szembesült a világban elfoglalt *tényleges, reális* helyével. Az egész országnak – ám még inkább a gondolkodó értelmiségnek – döbbenet kellett tudomásul vennie, hogy Spanyolország egészen egyszerűen *nem az*, aminek korábban hittek; nem nagyhatalom, hanem harmadrendű tényező a nagypolitikában, nem modern, korszerű állam Európában, hanem elmaradott, premodern berendezkedés valahol Európa peremén. A *hivatalos* Spanyolország öntelt, hivalkodó imázsa mögött – mely egy önmagáról kialakított tükörkép előtt illegette magát – kirajzolódott egy *ismeretlen* Spanyolország körvonalai, mely ismeretlenség éppúgy vonatkozott a történelemre, a kultúrára, mint a nyelvre avagy a mindennapi életre.

Az 1898-ban bekövetkezett katasztrófa kényszerítő erővel vetette felszínre a nemzeti újjászületés, a *regeneráció* feladatát. Ennek egyik részét a *nemzeti önmegismerés*, a spanyol mivolttal való kritikai számvetés programja képezte, a másikat pedig – az előzővel szoros összefüggésben – a *modernizáció*, a felzár-

közös, az Európához való viszony tisztázása. Az 1898-as trauma alapvetően járult hozzá a spanyol szellemi élet megújításához, felfrissüléséhez; s itt nemcsak az ún. 98-as nemzedék színrelépéséről van szó – melynek szerepére rögtön visszatérünk –, hanem sokkal többről. A Ramón Menéndez Pidal névvel fémjelzett, monumentális sorozat (*Spanyolország története*) 39. kötetének két félkötetete nem véletlenül viseli *A spanyol kultúra ezüstkora (1898–1936)* címet. Ennek a bő három évtizednek a kultúrája talán csak az *arany század (1580–1680)* teljesítményével vethető egybe. E korszak szülötte az orvostudományban Ramón y Cajal, a filológiában Menéndez Pidal, a filozófiában Ortega y Gasset, a festészetben Zuloaga, Picasso, Miró, Gris és Dalí, a zenében de Falla és Casals, a költészetben Lorca, az építészetben Gaudí, a filmművészetben Buñuel, hogy csak a legnagyobbakat említsük. Közvetlenül vagy közvetve, valamennyiük munkássága kötődik 1898-hoz, életművük ebből a szempontból nem más, mint megannyi válaszreakció 1898 kihívására.

1898 legközvetlenebb hozadéka a 98-as generáció jelentkezése volt. Ha „névsorolvasást” kívánunk tartani, azt mondhatjuk, hogy a nemzedék magját a következő személyek jelentik: a Baszkföldről származó Pio Baroja, Ramiro de Maeztu és Miguel de Unamuno, a galíciai Ramón del Valle-Inclán, az alicantei Azorín, valamint a sevillai Antonio Machado. (Gyakran ide szokták sorolni, mint a nemzedéki élményanyag korábbi megfogalmazóját, a granadai születésű Ángel Ganivetet is, aki azonban már 1896-ban elhunyt.) Ami a nemzedéki mivolthoz szükséges szellemi összetartozás momentumát illeti, az újabb kutatások kiderítették, hogy e generáció története bizony – legalábbis egy ideig – visszafelé íródott; arról van szó, hogy e csoport-megnevezés későbbi találmány; Pedro Cerezo Galán szerint – talán Ortega y Gasset hatására – Azorín használta először 1913-ban.¹

Ha tehát már a pusztán nemzedéki kapocs is vitatott, akkor még inkább vitatott az e nemzedéket alkotó művészek szellemi profilja. Erős leegyszerűsítéssel azt mondhatjuk, hogy a közös szellemi alapot a *regeneracionizmus*, a nemzeti újjászületés iránti roppant erős vágy jelenti; ebből fakad az a roppant erős *kritika*, amivel a fennálló társadalmi-politikai viszonyokat illették. Ebben az erőterben leli meg helyét az a három sajátosság, mellyel a terület egyik legjobb ismerője, Cerezo Galán próbálta leírni a nevezett mozgalmat: ez pedig a radikalizmus, a nihilizmus és a tragizmus.² Ezek a sajátosságok az egyes szerzőknél természetesen másként artikulálódnak. A mozgalom benső meghasonlottságának jellemzéséhez elég utalni arra, hogy az újjászületést előmozdítani kívánó programpontok között egyszerre szerepelt az Európához való mihamarabbi felzárkózás és az autentikus hiszán múltához való visszatérés, anarchista

¹ Pedro Cerezo Galán: *El pensamiento filosófico. De la generación trágica a la generación clásica.* In: *Historia de España.* Tomo XXXIX/1. Madrid: 1996. 137.

² Uo. 151.

és nihilista vallásellenesség és a hiteles hispán katolicizmus újbóli életre keltése, az angolszász liberalizmus politikai gyakorlatának meghonosítása és egy jövődőlbeli vaskezű *caudillo* eljövételének próféciaja. E minden irányban szétpattanó gondolatszilánkok azonban csaknem mindenütt az eleven húsba találtak, és nagymértékben hozzájárultak az ország felrázásához.

Miguel de Unamuno (1864–1936), hatását és nemzetközi kisugárzását tekintve, talán a legjelentősebb tagja e nemzedéknek. Századunk spanyol szellemi életében játszott szerepéről a magyar olvasó akkor szerezhet hozzávetőleges képet, ha mondjuk hazai vonatkozásban Adyt és Németh Lászlót próbálja meg egy személyben elképzelni. Igen termékeny volt, egyforma otthonossággal mozgott a regény, a dráma, a vers és az esszé világában, 1904 júniusa és augusztusa között vetette papírra nagyszabású kommentárját Cervantes halhatatlan művéről, a *Don Quijotéről*. 1904 numerikusan sem esik távol 1898-tól, kronológiailag, a történeti idő viszonylatában pedig tényleg beszélhetünk egybeesésről; így egyáltalában nem tekinthető a tényeken tett erőszaknak az, ha a Búsképű Lovag szellemének unamunói megidőzését a századelőn a századvég katasztrófájával hozzuk összefüggésbe.

Az 1898-as trauma a századfordulón egy roppant intenzív nemzeti önvizsgálat gerjesztője lett; terítékre került a spanyol történelem, társadalom és kultúra úgyszólván valamennyi nagy problémája, az ezekre való rákérdezés, valamint újra- és átértékelésük momentuma. Azt, hogy 1898 milyen mérvű szellemi hullámverést keltett, jellemzően mutatja Ortega y Gasset első könyvének, az *Elmélkedések Don Quijotéről* című munkának egyik mondata, amely időben kissé már távolabb, 1914-ben keletkezett, de múlhatatlan szépséggel és precizitással idézi meg a századelő hangulatát: „Édes Istenem, miféle dolog is Spanyolország? A tágas földgolyón, megszámlálhatatlanul sok faj között, beleveszve a korlátlan tegnappba és a végnélküli holnapba, a hunyorgó csillagok határtalan és kozmikus hidegsége alatt, micsoda ez a Spanyolország, Európának ez a szellemi szirtfoka, mely mintegy hajóorra a kontinentális léleknek? Mondjátok meg nekem, hol talállok egyetlen világos, egyetlen ragyogó szót, mely ki tudna elégíteni egy tisztességes szívet s egy finommívű elmét – egyetlen szót, mely megvilágítja Spanyolország sorsát?”³

Ebbe a vibráló, feszültséggel teli világba robban bele Unamuno Quijote-kommentárja. A baszk gondolkodó talán a legnagyobb spanyol szellemi relikviához nyúlt, melyet a maga módján a magáénak érzett mindenki a hispán világban. De valóban a miénk-e *Don Quijote*? – teszi fel a kérdést Unamuno. Nem került-e illetéktelen kezekbe, üzenetét nem zárja-e valamilyen bűvös palackba a cervantista filológia erudíciója? E pontig természetesen egy szokvá-

³ José Ortega y Gasset: *Don Quijote nyomában*. Budapest: 1943. 52–53. (A fordítást módosítottam – Cs. D.)

nyos reinterpretációs kísérlet is eljuthat; de Unamuno még tovább megy, s ez teszi jellegzetesen XX. századi hangszerelésűvé munkáját: ő azt kérdezi, maga a szerző, Cervantes, megértette-e Don Quijotét? Fenntartható-e annak a korábban megtámadhatatlannak tűnő kánonnak az igazsága, amely szerint valamely fiktív lény mozgásterének, cselekvései, tettei körének megvonásában a végső instancia a szerzőé? Bekövetkezik a Quijote-figura tökéletes bekebelezésének, „unamunizálásának” állapota, s ennyiben a baszk gondolkodó alapvetően haladja meg a korábbi értelmezési horizontokat; meglehet, hogy Cervantes Don Quijotét *komikus* hősnek szánta; a romantika e hőst *tragikus* hősnek vélte, Unamuno viszont *abszurd* hőssé tette. Az unamunizált Quijotéval immáron a mi korunk labirintusába, áttekinthetetlen útvesztőjébe kerültünk; a lovag voltaképpen ebben a világban bolyong, ebben a világban próbál ... immáron nem igazságot tenni s az igazságtalanságokat megtorolni, hanem – s talán ez a legnagyobb teljesítménye – *önmaga maradni*, megőrizni saját én-jét, személyes integritását, mely mögött – egyszerre láthatatlanul és nagyon is láthatóan – maga Unamuno áll. Ezzel a személyre szabott bekebelezéssel Unamuno extenzíve lehet, hogy csökkenti valamelyest a quijotei univerzum szkoposzát, intenzíve azonban mérhetetlenül kitágítja azt: ez a Quijote, épp radikális reperszonalizálása révén, messze túlnő a spanyol horizonton is, és egyetemes jelentőségű figurává magasodik.

Ezen abszurdá tett, fiktív lény „működési körének” legfőbb vonatkoztatási pontja a *mulandóság-problematika*, a halál, illetve a személyes fennmaradás, a halhatatlanság kérdése. Ezzel a – némi kierkegaard-i beütéssel – Hit Lovagjává átkeresztelt Búsképű Lovag egyszerre az unamunói gondolati világ centrumába kerül. A baszk gondolkodó egész életműve lényegileg e probléma körül forog. Ezt idézik meg – olykor félelmetes megjelenítő erővel – költeményei, e kérdést boncolgatják regényei, melyeket Serrano Poncela joggal nevezett „a halál laboratóriumainak”.⁴ Filozófiatörténeti kontextusba helyezve azt mondhatjuk, hogy a tradicionális metafizika terrénuma már Kantnál jelentős besűkülésen ment keresztül, hiszen ő – a gyakorlati ész posztulátumaiként – a metafizikai horizontot már csak három területre korlátozza: ez pedig a *halhatatlanság*, a *szabadság* és *Isten léte*. Unamunónál még tovább szűkül e problematika, amennyiben már csak a *halhatatlanság* kérdésére csupaszodik, bizonyos értelemben a másik két kanti posztulátum is ennek függvénye lesz. Az Unamunónál koncipiált halhatatlanság-problematika azonban már nem a moralitás felől értelmeződik, mint Kantnál, hanem létszerű, *egzisztenciális* jelentőségre tesz szert. Unamuno ezzel óhatatlanul az egzisztenciálfilozófiák tájékán jelöli ki önnön helyét, s csak oszthatjuk Gabriel Marcel véleményét, aki a következő-

⁴ Segundo Serrano Poncela: *El pensamiento de Unamuno*. Mexico: 1953. 120.

ket írja: „Gyakran megfigyeltem, hogy e nagy spanyol gondolkodót túlságosan is gyakran mellőzik, amikor az egzisztencialista gondolkodókról esik szó.”⁵

A halál-problematika markáns módon jeleníti meg azt a roppant szemléleti különbséget, amely elválasztja egymástól az eredeti cervantesi, illetve a későbbi unamunói látásmódot. Cervantes művében a halál eljövetele a restitúció, az általános kiengesztelődés momentumát hordozza magán. Amikor a regény azzal kezdődött, hogy Don Quijote nekiindult a világnak, azért, hogy kalandokat keressen *benne*, a világ bizonyos értelemben megkettőződött „normális”, illetve a hóbortos lovag képzeletében élő „quijotei” világra. A halál eljövetele ezt a kettősséget szünteti meg, Don Quijote kigyógyul bolondságából, minden a helyére kerül. Az unamunizált Don Quijote viszont nem a világon *belül* próbál kalandokat keresni, ő magát *a világot* kísérli meg a maga elképzelései szerint átrendezni, mi több, megteremteni. *A világ* az, ami az én elmém honol, vagy ahogy később Schopenhauer múlhatatlan pontossággal megfogalmazta: „a világ az én képzetem”. Ha viszont nem a reális világgal való találkozásom, összeütközésem élményéből merítem önnön létezőségem bizonyosságát – ahogy majd később Dilthey teszi –, hanem a világ éppenséggel az én agyszüleményem, akkor miféle bizonyosságra támaszkodhatok azt illetően, hogy vajon én magam létezem-e? Nem az a helyzet, hogy csak azt *képelem* magamról, hogy létezek? Unamuno nem habozik levonni e következtetést és egzisztenciálfilozófiai kontextusban nyúl vissza ahhoz a klasszikus témához, mely szerint „az élet álom”. Álom az élet, álmodó álmok vagyunk, kik azt álmodjuk, hogy egy legfőbb álom, Isten álmodik bennünket. Ám ha az élet álom, akkor a halál nem más, mint ez álom – s egyúttal az álmodó – szertefoszlása: az ébredés. Akkor viszont az egyetlen, amit tehetünk az, hogy mélyen álmainkba temetkezünk, s nem engedjük meg azt, hogy valaki – bárki lett legyen is az – felébresszen bennünket ebből az álomból. „*Ha pedig álom az élet, engeddd, hogy álmodjam mindörökre!*” – hangzik a kommentár zárómondata.

Azonban van ennek az álom-momentumnak még egy másik konnotációja is. Julián Mariás emelte ki azt, hogy Unamuno esetében az álom nem feltétlenül az ébrenléttel, hanem inkább a dologisággal mint olyannal áll szemben.⁶ Az álom leveti magáról a megállapodottság, a dolgokra jellemző statikusság minden burkát és történéssé, tiszta temporalitássá változik. *Az álom „lényege” éppen radikális inszubsztancialitásában áll.* Ha így nézzük, álom-mivoltunk lesz az a végtelenül szubtilis, illanékony, teljes egészében áttetsző közeg, mely maradéktalanul bejárható, továbbadható, újraálmodható a másik által, így tehát a leghatékonyabb eszköz a halál mint elmúlás ellen. S ha ez igaz, reánk, álmodó álmokra nézve, még inkább az Don Quijote mint fiktív lény esetében, aki

⁵ Gabriel Marcel: *Kierkegaard vivant*. Paris: 1966. 79.

⁶ Julián Mariás: *Miguel de Unamuno*. Madrid: 1943. 80.

e tekintetben nem más, mint „álom a második hatványon”. Ily módon a quijotizmus üzenete Unamuno szerint maradéktalanul továbbadható; ha a lovag élete „a bolondság álma” volt – azé a bolondságé, hogy ne múltunk el nyomtalanul, teljes egészében, hanem igenis kísértsük meg a lehetetlent és fittyet hányva az ún. józan észnek próbáljuk meg halhatatlanná tenni magunkat –, ez a bolond álom épp ezen a ponton nyeri el nyugalmát. Unamunót sohasem a halál tortúrája, agóniája aggasztja, hanem a megsemmisülés, a halál mögött ásitó egzisztenciális űr, a semmi; az ettől való félelem hajtja őt a minden, a mindenség birtokba vétele felé, s e törekvésében lát mintaszerű prototípust Don Quijote alakjában.

Don Quijote halála Unamuno értelmezésében „szabad halál” volt, olyan szabad halál, mint amilyenről Nietzsche írt részletesen a Zarathustrában.⁷ A halál nem visszatérés az élet rendes kerékvágásába, mint Cervantesnél, hanem végső, egzisztenciális ki-állás *a magunk* igazsága, mint *az* igazság mellett. S annak illusztrálására, hogy a halhatatlanság nem pusztán formális fennmaradás, hanem materiális önbeteljesülés is egyúttal, vagyis olyan tartalmi vonatkozásai is vannak, mely annak elnyerésére érdemesít bennünket, elegendő, ha a jóság momentumára utalunk. Gyakorta elhangzik az a kifogás, hogy nem tudjuk, mi a jó, mi a jótett; ez messzemenően nem igaz. Igenis tudjuk azt, hogy mi a jó, csak megfogalmazni, definiálni nem tudjuk; ám tettei, cselekedetei során az egyén nagyon is tisztában van azzal, hogy mikor tesz jót, s mikor nem. Épp ez a jóság az, ami Don Quijotét halhatatlanságra predestinálja.

A halhatatlanság mint olyan, maga is egy többszintű, mélyen rétegzett fogalom. Legfelső, metafizikai héjáról már esett szó. A halhatatlanság, a közvetlen szemlélet számára, a másik, a többi emberben való halhatatlanságot jelent. S ezen a ponton kerül újfent előtérbe *Sancho* alakja, akivel Unamuno az egész kommentár során behatóan foglalkozik. A cervantesi zárófejezetben Sancho a háttérbe kerül, a haldoklót körülvevő kör egyik jellegtelen figurájává szürkül. Unamuno viszont még egyszer, utoljára előre lépteti őt; az értelmezés oly erős reflektorfényébe kerül, hogy szinte még a haldoklót is elhomályosítja: „Szellemed örököse, derék hidalgo, *Sancho*, aki ma is él, és mi, kik híveid vagyunk, arra a napra várunk, amikor *Sancho* úgy érzi, hogy eltölti lelkét a quijotizmus, s fegyverhordozói életének régi emlékei virágba szöknek; várjuk, hogy a házadba menjen és vértizedet, melyet a falu kovácsával átalakított majd saját méretére, magára öltse, hogy *Rocinantét* kivezesse az istállóból, és felüljön rá, vegye a lándzsád, mellyel a gályaraboknak szabadságot adtál és legyőzted a Tükrök Lovagját, és anélkül, hogy bármit is törődne azzal, hogy mit mond az unokahúgod, nekiinduljon a mezőknék, és mint kóbor lovag élje a kalandok életét. Csak ekkor, *Én Don Quijotém, csak ekkor terjed majd el szellemed a földön.*” Itt található Unamuno

⁷ Friedrich Nietzsche: *Im-ígyen szólott Zarathustra*. Budapest: 1908. 95–98.

válasza 1898 kihívására; mindenekelőtt azt kell kiemelnünk, hogy az újraértelmezett Quijote-történetben szó sincs arról, hogy a baszk gondolkodó egy, a modernizációval, vagyis Spanyolország Európához való felzárkózásával minden ízében szembenálló mítoszt dolgozott volna ki. Sőt, inkább arról van szó, hogy a lovag és fegyverhordozója figuráján keresztül azt üzeni: ez a regeneráció nem kényelmes sétamenet, hanem az egész spanyol mivoltot átfogó vállalkozás, kaland kell hogy legyen, mely odaadás, heroikus küzdelem, önfeláldozás, a kiközösítés, kigúnyolás vállalása nélkül kudarcra van ítélve. S ez a harc Sancho, azaz a spanyol nép megszólítása és kellő bevonása nélkül ismét csak fiaskónak néz elébe.

Don Quijote mint fiktív lény meghalt; meghalt, azért, hogy feltámadjon és örök életre tegyen szert bennünk, kik élőknek hisszük magunkat és majdan azokban is, kik még meg sem születtek, s kikről sem azt nem állíthatjuk, hogy léteznek, sem azt, hogy nem léteznek. *„Élet és halál fölöttébb szűkkörű kifejezések, melyekhez a tér és az idő börtönében folyamodunk; közös a gyökere mindkettőnek, s e gyökér csúcsa a végtelen örökkévalóságában van; Istenben, a Világmindenség Tudatában.”*

HETVENNEGYEDIK FEJEZET*

Don Quijote megbetegedéséről, végrendeletéről és haláláról

„Az Úr adta a lelket, akinek megadta,
hogy felemelje azt a fenséges magasba
és a dicsőségbe;
S jóllehet az élet átért a halálba,
bőséges vigasznak még itt maradt hátra
nékünk az emléke.”

*(Utolsó versszaka ama strófáknak,
melyeket Jorge Manrique állított
össze atyja, Don Rodrigo Manrique,
a Szent Jakab-rend nagymestere
halálára.)*

Hát elérkeztünk, ó, nyájas olvasó, e megindító történet legvégéhez, Don Quijote életének megkoronázásához, vagyis halálához. Hisz minden életet a halál koronáz meg, minden élet a halálban válik teljessé, s az életet mintegy a halál fényében kell szemügyre venni. S ez olyannyira így van, hogy amaz antik mondást, mely szerint „amilyen volt az élet, olyan lesz a halál” – *sicut vita finis*

* Részlet Miguel de Unamuno: *Don Quijote és Sancho élete* című munkájából, melynek teljes fordítása 1998-ban jelenik meg az Európa Könyvkiadó gondozásában. Ford.: Csejtei Dezső, Juhász Anikó.

ita – meg kell változtatni, mégpedig olyképpen, hogy „amilyen a halál, olyan volt az élet”. A szép és dicsőséges halál az egész életet jobbá és dicsőbbé teszi, bármilyen alantas és nemtelen volt is az; a rossz halál viszont még azt az életet is megrontja, amely a lehető legjobbnak tűnt. A halálban tárul fel az élet misztériuma, annak titokzatos mélye. Don Quijote halálában quijotei életének misztériuma tárult fel.

Heves láz vett erőt Don Quijotén, s ez hat napra ágyba döntötte; az orvos már lemondott az életéről, magára hagyták, s egyhuzamban több mint hat óra hosszat aludt. „Az említett idő elmúltával fölébredt, s nagy fennszóval így kiáltott: Áldott legyen a Mindenható Isten, hogy ily nagy jót cselekedett velem. Csakugyan igaz, hogy az ő irgalmasságának nincs határa, s az emberek bűnei se meg nem rövidítik, se nem akadályozzák kegyelmét.” Roppant kegyes szavak! Unokahúga megkérdezte tőle, mi történt vele; erre ő így válaszolt: „Kedves húgom, Isten ebben a pillanatban részesített kegyelmében, és nem tekintett bűneimre. Értelmem immár tiszta és világos, s ment a tudatlanság ama sötét homályától, melyet a gyűlöletes lovagregények áldatlan és állandó olvasása borított rá. Belátom már, esztelenek és csalfák, csak azt fájjalom, hogy ily későn ábrándultam ki, s nem maradt időm, hogy hibámat jóvátegyem, és a lélekben világosságot gyűjtő könyveket olvassak. Úgy érzem, kedves húgom, közeleg már halálom órája, szeretném, ha értésére adhatnám a világnak, nem volt az én életem oly rossz, hogy örökre a bolond név ragadjon rajtam; mert ha talán bolond voltam is, nem akarnám, hogy halálom is ezt bizonyítsa”.

Szegény Don Quijote! A halál küszöbén, a halál fényénél megvallja és ki nyilvánítja, hogy élete nem volt egyéb, mint a bolondság álma. Az élet álom. Legvégső fokon ez az igazság, melyhez Don Quijote halálával eljutott, s ebben találkozik testvérével, Segismundóval.

Most azonban még amiatt sajnálkozik, hogy nem tud olyan könyveket olvasni, melyek a lélekben világosságot gyűjtenek. Könyveket? Tán csak nem arról van szó, nemes hidalgo, hogy a könyvekből még mindig nem ábrándultál ki? A könyvek tettek kóbor lovaggá, a könyvek miatt lettél pásztor; s mi van akkor, ha ezektől a lélekben világosságot gyűjtő könyvektől indítatva másfajta, ám új lovagi kalandokba keveredsz majd? E ponton nem árt emlékeztetni újra csak Ínigo de Loyolára; ő, amikor Pamplonában sérülten feküdt az ágyban, azt kérte, hozzanak neki lovagregényeket, hogy eltölthesse valamivel az időt; erre odaadták neki az Úr Jézus élettörténetét és a *Flos Sanctorumot*; ezek ösztönözték aztán arra, hogy az isteni világ kóbor lovagja legyen.

Don Quijote hívatta jó barátait, a plébánost, a bakkalaureus Sansón Carascót és Nicolás mestert, a borbélyt, s kérte, hogy meggyónhasson és végrendelkezessen. Alighogy beléptek a szobába, így szólt hozzájuk: „A hírvivő jutalmát kérem, jó uraim, mert tudtukra kell adnom, hogy én már nem Don Quijote de la Mancha vagyok, hanem Alonso Quijano, akit ennekelőtte jónak

neveztek tisztességes életéért.” Néhány nappal korábban, mikor Don Alvaro de Tarféval beszélgetett, s az jónak nevezte őt, ezt mondta: „Már hogy én jó vagyok-e, azt nem tudom, de azt bizvást állíthatom, hogy a rossz nem én vagyok”; meglehet, hogy eközben az Evangélium eme szavai jártak az eszében: „Miért mondasz engem jónak? Senki sem jó, csak egy, az Isten.” (Máté, 19, 17.) Most pedig, a halál kapujában, a halál fényétől övezve azt mondja, hogy tisztességes életének köszönhetően „jó ember hírében állt”. Ó, az a hírnév, az a hírnév! Én Don Quijotém, mily nehéz is kihúzni a bolondság gyökerét az életemből! Ó, az a jó hírnév, az a jó hírnév, a hírnév!

Majd jámboran folytatta tovább: ellensége lett Amadís de Gaulának, „s egész atyafisága végtelen sorának”; s mikor a három barát ezt hallotta, azt hitte, „bizonyosan megint valami újabb bolondság vett erőt rajta”. Így van, így igaz; a végső bolondság vett erőt rajta, s ez már nem gyógyítható: a halál bolondsága. Az élet álom, ez biztosan így van; ám te, boldogtalan Don Quijote, ki bolondságod álmából felébredtél, hogy a bolondság iránti gyűlölettel eltelve halj meg, mondd meg nekünk: nem álom a halál is? Ó, ha az mindörökké tartó, álmód és ébredés nélküli álom lenne, nos akkor, kedves lovag, halálod józansága mennyivel érne többet életed bolondságánál? Ha a halál álom, én Don Quijotém, akkor mi szükség van arra, hogy az óriások szélmalomok, a hadseregek birkanyájak, Dulcinea tenyeres-talpas parasztlány, az emberek pedig tréfacsinálók legyenek? Ha a halál álom, akkor az, hogy halhatatlanságra vágytál, bolondság, merő bolondság volt, semmi egyéb!

Ha pedig bolondságod álom és hiábavalóság volt, akkor mi más lenne minden emberi hősiesség, minden erőfeszítés, amit felebarátunk javáért végzünk, minden segítség, amit a szükséget szenvedőknek adunk, s minden háború, amit az elnyomókkal folytatunk, mint álom és hiábavalóság? Ha a meg nem halás benned megfogant bolondsága álom és hiábavalóság volt, akkor a széles földkerekségen csak a Carrascó-féle bakkalaureusoknak, a hercegi pároknak, a Don Antonio Morenóknak van igazuk, vagyis valamennyi tréfacsinálónak, akik a merészséget és jóságot végeredményben pusztá időtöltéssé, a szabad idő kedvtelésévé silányítják. Ha az örök élet utáni vágyakozásod álom és hiábavalóság volt, akkor az *Odüsszeia* következő soraiban ott találunk minden igazságot:

Ezt biz az istenek intézték így, szöve a vést a földilakóknak, hogy legyen ének a messze jövőben.

(Devecseri Gábor fordítása)

Ekkor viszont bizvást mondhatjuk Segismundóval, a testvéreddel együtt azt, hogy „az ember legnagyobb bűne az, hogy megszületett”. Ha ez így van, akkor jobb lett volna, ha a nap fényét sohasem láttuk volna meg, és sohasem lélegeztük volna be az élet levegőjét.

Én Don Quijotém, ugyan mi egyéb vonzott a hírnév és dicsőség bolondsága felé, mi egyéb taszított ama vágy felé, hogy dicsőségben élj tovább az emberek emlékezetében, ha nem a meg nem halás vágya, a halhatatlanság kívánalma, az az örökség, amit atyáink hagytak ránk örökül: „az istenség utáni sóvárgás, bolondság és eszeveszett őrjöngés honol bennünk, az, hogy többek akarunk lenni annál, amik vagyunk”, hogy Alonso Rodríguez atya, kortársad szavaival fejezzem ki magam? (*Ejercicio de perfección y virtudes cristianas*, nyolcadik értekezés, XV. fejezet.) Ugyan mi más, ha nem a félelem attól, hogy semmivé leszünk, késztet bennünket arra, hogy mindenné akarjunk válni, ez az egyedüli kiútja annak, hogy bele ne zuhanjunk a megsemmisülés olyannyira rémítő mélységeibe?

Am ott állt Sancho, hite csúcspontjára érve, melyhez oly sok bukácsolás, megtorpanás és botladozás után érkezett el; gazdája kiábrándultságát látva így szólt: „Most mondja ezt nekünk, Don Quijote uram, hiszen éppen az imént vettük hírül, hogy Dulcinea kisasszony megszabadult a varázs alól? S most, amikor már mindnyájan fel akarunk csapni pásztornak, hogy szakadatlan énekszó mellett úgy éljünk, mint a kiskirályok, kegyelmed most akar remetévé lenni? Hagyjon fel vele, mindenre kérem, térjen magához, s ne tépelődjék ilyen mesékkel.” Figyelemre méltó szavak! Térjen magához! „Térjen magához, s ne tépelődjék ilyen mesékkel!” De jaj, Sancho barátom, urad immáron nem tud magához térni, hanem vissza kell térnie a mindeneget szülő földanya ölébe, ki a napvilágra hozott valamennyiünket, s a homályban mindnyájunkat újból összegyűjt. Szegény Sancho! Magadra maradsz hiteddel, azzal a hittel, melyet urad adott neked!

Ne tépelődjék ilyen mesékkel! „Az eddigiek voltak mesék – felelt Don Quijote –, és igazán nagy káromra váltak, de halálom, Isten segítségével, mindent javamra fordít.” Így igaz, én Don Quijotém, ezek a mesék a javadra válnak. A halálod még hősiebb, mint az életed, mert a halál kapujához érkezve lemondtal a lehető legnagyobbról: dicsőségedről, életed művéről. Halálod fenséges áldozathozatal volt. Szenvedéstörténeted tetőpontján, a tréfák súlya alatt roskadozva, nem önmagadról mondasz le, hanem olyasvalamiről, ami még nálad is nagyobb: életművedről. A dicsőség mindörökre osztályrészed lesz.

„A plébános kiküldte a társaságot a szobából, egyedül maradt Don Quijotéval, és meggyóntatta.” A gyónás után a plébános ezekkel a szavakkal lépett ki a szobából: „Csakugyan meghal, és csakugyan egészen kijózanodott a jó Alonso Quijano; ajánlatos lesz bemennünk, hogy végrendeletet tehessen.” Sancho, a háziasszony és az unokahúgocska könnyekben tört ki, mert valóban, „amikor Don Quijote még egyszerűen csak a jó Alonso Quijano volt, de akkor is, amikor már Don Quijotévá lett, mindig olyan szelíd lelkű, nyájas magaviseletű vala, hogy e tulajdonságáért nem csupán a legközelebbi hozzátartozói, hanem minden ismerőse igazán szívből szerette”. Mindig jó volt, mindenekelőtt és mindenekfölött jó volt, veleszületett jósággal volt jó, s ugyanaz a jóság, mely

Alonso Quijano józan bölcsességének és példás halálának alapját képezte, Don Quijote bolondságának és legpéldásabb életének is alapjául szolgált. Én Don Quijotém, halhatatlanságod bolondságának gyökere, mely téged betölt, ama vágyad gyökere, hogy a soha véget nem érő évszázadokban élj tovább, a meg nem halás utáni sóvárgásod gyökere nem volt egyéb, mint jóságod. A jó ember nem nyugszik bele abba, hogy semmivé foszlik, mivel úgy érzi, hogy jósága Isten részévé teszi őt, amaz Isten részévé, ki nem a holtak, hanem az élők Istene, hiszen valamennyien Őérette élnek. A jóság nem fél sem a végtelentől, sem pedig az örökkévalótól; a jóság felismeri, hogy csakis az emberi lélekben jut végső tökélyre; a jóság tisztában van azzal, hogy a Jónak a faj folyamatában való megvalósulása: hazugság. Épp arról van szó, hogy jónak kell lenni, bármilyen legyen is az élet álma. Ahogy Segismundo mondta (III. felvonás, IV. jelenet)

*Hogy álmodom, jót kívánva
Tenni: kárba veszni jónak
Még álmunkban sem szokása*

(Jékely Zoltán fordítása)

Ha pedig a jóság halhatatlanná tesz bennünket, van-e nagyobb bölcsesség a meghalásnál? „Csakugyan meghal és csakugyan egészen kijózanodott a jó Alonso Quijano”; meghal az élet bolondságától, s felébred álmából.

Don Quijote végrendelkezett, s Sanchót ebben úgy említi, ahogy az megérdemli; akkor, amikor elméje még bódult volt, Sanchót egy sziget kormányzóságával akarta megajándékozni, de most ezt mondja: „teljes kijózanodásom után, ha módomban állna, egész királyságot is rá mernék bízni, és rá is bíznam, mert szíve őszintesége és hűsége valóban megérdemelné.” Majd Sanchóhoz fordult, hogy hitét megrendítse és meggyőzze arról, hogy a világban soha nem léteztek kóbor lovagok; erre Sancho, kiben nagyra nőtt a hit, mint valami megrögzött bolond, látva azt, hogy gazdája mily józanul hal meg, zokogva ezeket mondta: „Ó, ne haljon meg, kedves, jó uram, hanem fogadja el tanácsomat s éljen még számos évet, mert nem követhet el az ember soha életében nagyobb bolondságot, mintha így, se szó, se beszéd, egyszer csak meghal.” Mi az a nagyobb bolondság, Sancho?

*Nos hát jól van, én a halált elfogadom,
tisztá lélekkel és tudattal akarom,
öröm van bennem.
Hisz élni vágyni akkor, mikor Isten kedve
a halálhoz szólít, és állít a peremre,
bolondság lenne.*

– ekképpen válaszolhatna néked az urad, Don Rodrigo Manrique, a Nagymester szavaival, úgy, ahogy azokat fia, Don Jorge halhatatlan strófaiban adja a szájába.

Sancho a meghalás bolondságáról szóló eszmefuttatása után visszazökkent a régi kerékvágásba, s Don Quijoténak a varázslat alól feloldott Dulcineáról meg a lovagregényekről kezdett beszélni. Ó, hősiés Sancho, mily kevesen figyelnek fel arra, hogy te akkor jutsz el a bolondság tetőpontjára, mikor urad belezuhan a józan értelem szakadékába! Mily kevesen veszik észre, hogy a lovag halálos ágyánál a te hited, Sancho, a te hited volt az, ami szétsugárzott, a te hited, mely nem halt meg, s nem is fog meghalni soha! Don Quijote elvesztette hitét, s meghalt; te hitre tettél szert, s élsz; neki kiábrándultan kellett meghalnia, azért, hogy te éltető családságban élhess.

Ó, Sancho, mily mélabúsan hangzik az, amikor fölidézed Dulcineát, most, hogy urad a végső haláltusára készül! Ő többé már nem Don Quijote, hanem a Jó Alonso Quijano, a félénk hidalgo, aki tizenkét esztendőn át úgy szerette a Tobosóból való Aldonza Lorenzót, Lorenzo Corchuelo és Aldonza Nogales leányát, akár saját szeme világát, melyet a föld nyel majd el nemsokára. Amikor halálos ágyánál szíve hölgyére emlékezteted, Sancho, azt a bájos lánykát juttatod eszébe, kinek látványa – tizenkét hosszú esztendőn át tartó magánya és visszavonultsága alatt – csak négyszer gyönyörködtette, s akkor is csak lopva, oldalról pillantott rá. A hidalgo immáron mint férjes asszonyt látná viszont, kit gyermekei vesznek körbe, aki férjében gyönyörködik, s aki az életet Tobosóban termékkennyé teszi. S meglehet, hogy ekkor, aggregényként, ott a halálos ágyon fekve, arra gondol, hogy akár oda is hívhatta volna magához, hogy ajkairól életet nyerjen. Ám ha így tesz, anélkül halt volna meg, hogy része lett volna a dicsőségben, hisz Dulcinea a bolondság mennyországából nem hívta volna őt; hideg ajkán viszont ott érezte volna Aldonza forró ajkát, és körbevennék gyermekei, akikben tovább él. Ó, bárcsak ott lett volna, jó hidalgo, azon az ágyon, melyen most halni készülsz, azon az ágyon, melyen éltetek fonala korábban oly gyakran összefonódhatott volna! Bárcsak ott lett volna, s miközben kezded az ő kezében pihen, belőle áradt volna az a melegség, mely belőled már hiányzik! Meglátni a végső misztérium vakító fényét, a sötétség fényét az ő könnyes és tágra nyílt szemében, s miközben tekinteted az ő tekintetébe mélyed, az örökkévaló látomása tárul fel előtted! Meghalsz anélkül, hogy a szerelmet valaha is élvezted volna, azt az egyedüli szerelmet, amely győzedelmeskedik a halálon. Most pedig, miközben Sanchót Dulcineáról halod szólni, bizonyára ismét felidézed szívedben az elűzhetetlen szemérmesség gyötrelmeinek tizenkét hosszú évét. Ez volt a te utolsó csatád, én Don Quijotém, s erről azok közül, akik halálos ágyad körülállták, nem tudott senki.

A bakkalaureus segítségére sietett Sanchónak, ezt hallván azonban Don Quijote halálos nyugalommal a következőket mondotta: „Uraim, beszéljünk okosan: tavalyi fészekre nem jár idei madár: bolond voltam, most józan vagyok; Don Quijote de la Mancha voltam, s most – mint már említettem – a jó Alonso Quijano vagyok; az a legforróbb óhajomásom, vajha bűnbánatom és

„őszinteségem visszaszerezhetné számomra kegyelmetek egykori becsülését.” Kigyógyultál a betegségedből, lovag, azért, hogy meghalj; ismét a jó Alonso Quijano lettél, hogy meghalj. Nézz, szegény Alonso Quijano, tekints a népedre és nézd meg jól: bolondságából vajon nem azért fog kigyógyulni, hogy utána meghaljon? Összetiporva és elnyúve tér vissza szülőfalujába, miután odaát, Amerikában nemrégén legyőzték. Azért jön haza, hogy bolondságából kigyógyuljon? Ki tudja?... Talán azért, hogy meghaljon. Talán azért, hogy meghaljon, már ha nem maradna meg Sancho, aki, hitteli a nyomdokodba lép. Mert a hited, lovag, ma Sanchóban halmozódik fel.

Szellemed örököse, derék hidalgo, Sancho, ki ma is él, és mi, kik híveid vagyunk, arra a napra várunk, amikor Sancho úgy érzi, hogy eltölti lelkét a quijotizmus, s fegyverhordozói életének régi emlékei virágba szöknek; várjuk, hogy a házadba menjen és vértized, melyet a falu kovácsával átalakítottat majd saját méretére, magára öltse, hogy Rocinantét kivezesse az istállóból, és felüljön rá, vegye a lándzsád, mellyel a gályaraboknak szabadságot adtál és legyőzted a Tükrök Lovagját, és anélkül, hogy bármit is törődne azzal, hogy mit mond az unokahúgod, nekiinduljon a mezőknek, és mint kóbor lovag élje a kalandok életét. Csak ekkor, Én Don Quijotém, csak ekkor terjed majd el szellemed a földön. Sancho az, a te hű és jó Sanchód, aki akkor lett bolonddá, amikor a halálos ágyadon te már kigyógyultál, Sancho az, aki egyszer s mindenkorra elhinti majd a quijotizmust a földön. Mikor a te hű Sanchód, nemes lovag, fegyverzed magára öltve, lándzsád kezébe véve felül Rocinantéra, akkor támadsz fel majd őbenne, és álmod akkor valósul meg. Dulcinea átölel mindkettőtöket, karjaival keblére szorít benneteket, hogy így egyesítsen.

„Uraim, beszéljünk okosan: tavalyi fészekre nem jár idei madár”; az álom szertefoszlott.

*A tapasztalás mutatja,
Hogy az álmok becsapottja
S játékszere az agyunk.
A király magát királynak
Álmodván, regnál a trónján,
Kormányoz parancsot osztván;*

(Az élet álom, II, 19.)

Don Quijote azt álmodta, hogy kóbor lovag volt, mígnem valamennyi kalandját,

*Dicsőségét porba vágja
A halál iszonyúsága;*

(II, 19.)

Mi volt Don Quijote élete?

*Mi az élet? Hangulat.
Látszat, árnyék, kábulat,*

*Legfőbb jói: semmiségek;
Mert álom a teljes élet,
Holmi álom, álom csak!*

(II, 19.)

„Ó, ne haljon meg, kedves, jó uram, hanem fogadja el tanácsomat s éljen még számos évet!”

*Már megint! – Micsoda lárma?
Nagyságról álmodtatnátok,
Mít az idő szertemállaszt?
Újra azt óhajtanátok,
Hogy csalóka félhomályban
Fönségét és tündöklését
Lássam foszló délibábnak?*

(III, 3.)

„Uraim, beszéljünk okosan: tavalyi fészekre nem jár idei madár”;

*Tűnjetek, távozzatok,
Álnok és csalékony árnyak,
Melyek holt érzékeim'
Test és hang hazugságával
Áltatjátok, nem kívánok
Alhatalmat, álcsodákat,
Álfönséget, boldogságot,
Mely eloszlik egy csapásra,
A legkisebb szélfuvástól,
Akár a mandulafának
Hirtelen s meggondolatlan
Túl korán kinyílt virága,
Mít az első fagyfaló szél
Elsorvaszt, a földre ráz, s a
Bimbócskái rózsaszirmát,
Ékességét meggyalázza.*

(III, 3.)

Engedjétek, hogy testvérem, Ávilai Szent Teréz szavaival mondjam:

*Magasságban, fenn-létünkben,
ott kapunk valódi létet;
míg meg nem hal ez az élet,
nem örvendünk életünkben;
halál, többé ne kerülj el,
hagyj elmúlnom, hogy élhessek,
meghalok, mert nem halok meg.*

(Weöres Sándor fordítása)

„Uraim, beszéljünk okosan: tavalyi fészekre nem jár idei madár.” Vagy, amiképp Inigo de Loyola beszélt, amikor elérkezett az ideje annak, hogy fel-

ébredjen az élet álmából; akkor, amikor haldokolván egy kis étellel kínálták meg, így szólt: „már nincs idő erre”; (Rivadeneira, IV. könyv, XVI. fejezet) Írigo egyébként egyszerűen, minden színpadiasság nélkül halt meg, úgy, ahogyan, jó ötven évvel később, Don Quijote is; halálos ágyát nem állta körül nagy sokaság, a halálból nem kerekített semmiféle látványosságot; úgy végezte, ahogy az igazi szentek és igazi hősök szokták bevégezni, akárcsak az állatok, akik egyszerűen lefeksznek, hogy kimúljanak.

Alonso Quijano végrendeletét tovább diktálta; minden ingó és ingatlan vagyontát unokahúgára, Antonia Quijanára hagyta, ám az volt a kikötése, hogy „ha férjhez akar menni, csak olyan férfiúhoz menjen, aki felől előbb bizonyosan kitudható, hogy még hírből sem ismeri a lovagregényeket; és ha az ellenkezője bizonyosodnék be, s unokahúgom mégis hozzá akar menni, sőt menne is: veszítse el az egész örökséget, és aztán végrendeletem végrehajtói fordítsák hagyatékomat saját belátásuk szerint jótékony célokra”.

Don Quijote milyen jól felismerte, hogy a házasság és a kóbor lovagság intézménye között kölcsönös és kibékíthetetlen az ellentét! S miközben végrendeletét diktálta, a jó hidalgo vajon nem gondolt Aldonzájára? Arra, hogy ha pecsétjét túláradó szerelmének feltörte volna, megtakaríthatta volna magának a kudarcokkal járó lovagi kalandokat, s hogy a házi tűzhely mellett lett volna foglya az ölelő karoknak?

Végrendeleted teljesül, Don Quijote; hazád fiataljai visszautasítanak mindenfajta kóbor lovagságot, hogy élvezhessék unokahúgaid birtokainak javait – csaknem valamennyi spanyol nő az unokahúgod –, s magukban az unokahúgokban is élvezetüket lelik. Ölelő karjaik közt megfullad minden hősiesség. Reszketnek attól, hogy esetleg vőlegényük vagy férjük fejében is megfordul az a hóbortos gondolat, ami nagybátyjukat is hatalmába kerítette. A te unokahúgod az, Don Quijote, aki napjaink Spanyolországában uralkodik és kormányoz; a te unokahúgod az, s nem a te Sanchód. Az aggodalmaskodó, házias és félnék Antonia Quijada, aki megijedt attól, hogy felcsapsz költőnek, hisz az „gyógyíthatatlan, ragadós betegség”; ő az, aki oly sok buzgalommal segített a plébánosnak és a borbélynak könyveidet tűzre vetni; ő az, aki azt javasolta neked, hogy ne keveredj civakodásokba, és ne indulj olyan dolgok keresésére a világban, melyeket megszerezni lehetetlen; ő volt az, aki a szemedbe merte mondani, hogy a kóbor lovagokról szóló valamennyi történet csupa mese és hazugság; ez olyan kislányos merészség volt, amire te így kiáltottál: „A mindenható Istenre! Ha nem volnál egyenes ágon unokahúgom, édes testvérem leánya, olyan csúfot látnál ezért a káromlásért, hogy örökre megemlegetné”; ő az a „csitri, aki még háromig se tud számolni”, de nyelvelni merészel és szapulja a kóbor lovagok történeteit; ő az, aki úgy irányítja, rángatja és taszigálja a te Spanyolországod fiait, mintha csak bábfigurák lennének. Nem Dulcinea del Toboso, de nem ám! Sőt még csak nem is Aldonza Lorenzo, aki után tizenkét

esztendőn át epekedtél, úgy, hogy közben mindössze csak négy alkalommal láttad, s kinek szerelmed soha nem vallottad be; Antonia Quijana, aki még háromig sem tud számolni, az embereket hazádban ő irányítja manapság.

Antonia Quijana, ez a kicsinyes lélek, aki azt hiszi, hogy férje lelke is ugyanolyan szegényes, mint az övé, ő az, aki visszatartja férjét, és megakadályozza abban, hogy részese legyen hősi kalandoknak, melyekben örök hírnévre és dicsőségre tehetne szert. Ha legalább Dulcinea lenne az! ... Igen, Dulcinea, bármilyen furcsának tűnik is nektek. Hisz Dulcinea az, aki képes rávenni az embert, hogy lemondjon minden dicsőségről, hogy így részesüljön a lemondás dicsőségéből. Dulcinea, jobban mondva Aldonza. Aldonza, az eszmény, mondhatja azt: „Gyere ide, gyere a karjaimba, hogy itt, a keblemen megpihenve sírd ki vágyaid, gyere ide; máris egy meredek sziklacsúcsot látok magam előtt, amely az emberiség eljövendő századai során éretted tör a magasba; látok egy hegyormot is, rád néz onnan valamennyi testvéred; látom, hogy a nemzedékek lelkesednek érted; mégis gyere ide hozzám: ha mindenről lemondasz értem, akkor még nagyobb leszel, én Alonsóm, még nagyobb leszel. Csókolj, hadd teljek el forró csókjaidal ebben a csendben, s mondj le arról, hogy neved azok szájában visszhangozzék hidegen, kiket soha nem ismertél. Vajon a halálad után fogod azt hallani, hogy mit beszélnek rólad? Az én keblemben temesd szerelmed, s ha szerelmed nagy, akkor jobb, ha énbennem temeted el, mintsem hogy a mulandó és léha emberek között osztod szét azt. Nem érdemlik meg, hogy csodáljanak téged, Alonso, nem érdemlik meg. Légy egyedül az én számomra, s így jobb leszel az egész világmindenség és Isten számára is. Úgy tűnik, hogy ily módon elveszítéd hatalmad és hősiességed, de te ezzel ne törődj! Lehet, hogy nem ismered azt a bőségesen kiáradó életáramot, ami, anélkül, hogy erre bárki is felfigyelne, a hősi és csendes szerelemből támad, s aztán, túláradván az összes emberen, szerteszóródik, hogy eljusson egészen a legszélső csillagokig? Nem ismered azt a rejtélyes energiát, amely – kiindulva egy boldog párból, akiknél otthonra lel a diadalmas és csendes szerelem – kisugárzódik valamennyi népre, azok eljövendő nemzedékeire is, s tart egészen az idők végeztéig? Nem ismered, hogy mit jelent csendes és visszavonult imádatban megőrizni az élet szent tüzét, sőt egyre jobban táplálni annak lángját? A szerelem – egyes-egyedül azáltal, hogy szeretetet ad, és semmi egyebet nem tesz – hősi munkát teljesít. Gyere hozzám, a karjaimba és mondj le minden cselekvésről; nyugalmad és alkonyod olyan emberek cselekvéseinek és megvilágosodásának válik forrásává, akik a neved megismerni sohasem fogják. Mikor a levegőben nevednek még a visszhangja is szertefoszlik, s mikor maga a levegő is semmivé lesz, szerelmed zsarátnokai az égitestek romjait még akkor is melegíteni fogják. Gyere hozzám, és add át magad nekem, Alonso, s bár nem indulsz neki a világnak, hogy az igazságtalanságokat meg-

torold, nagyságod nem fog elveszni, mert itt nálam nem vész el semmi. Gyere hozzám, hadd vezesselek az én nyugalamtól egészen a legvégső, soha véget nem érő nyugalomig.”

Ekképpen szólna Aldonza, s Alonsót valóban nagyra tenné az, ha karjai között lemondana minden dicsőségről; ám te, Antonia, te nem vagy képes ilyen beszédre. Te nem hiszel abban, hogy a szerelem többet ér, mint a dicsőség; te abban hiszel, hogy a házitűzhely álmosító nyugalmaival nem ér fel sem a szerelem, sem pedig a dicsőség, meg abban, hogy sem a szerelem, sem a dicsőség nem ér annyit se, mint egy tál borsó; abban hiszel, hogy a zsákos ember magával viszi azokat, akik keveset alszanak, s nem tudod, hogy a szerelem, éppúgy, mint a dicsőség, nem alszik, hanem virraszt.

Alonso Quijano, miután végrendelkezett, fölvette a halotti szentségeket, újból átkot mondott a lovagregényekre, „s csendesen, a körülállók sírása és zokogása közben adta ki lelkét, akarom mondani, halt meg”, teszi hozzá az elbeszélő.

„Kiadta lelkét!” S ugyan kinek adta ki? Hol van ma? Hol álmodik? Hol él? milyen a józanságnak ama szakadéka, melyben azok a lelkek nyugszanak, akik kigyógyultak az élet álmából, a meg nem halás bolondságából? Ó, Istenem! Te, ki Don Quijotének az ő népe életében és szellemében adtál életet és szellemet, Te, aki megihletted Cervantesben e mélyen keresztény eposzeit, Te, álmaid Istene, hol veszed oltalmadba lelkünket, azok lelkét, akik úgy kelünk át az életnek eme álmán, ahogy megérintett bennünket az eljövendő századokban való élet bolondsága? Elültetted bennünk a hírnév és dicsőség vágyát, ami a Te dicsőséged árnyéka; elmúlik a világ; vele együtt múlnak el vajon mi is, én Istenem?

Az élet álom! Én Istenem, vajh álom lesz ez is, ez a te világmindenséged, melynek te vagy örök és végtelen Tudata? a te álmod lesz? nem lehet az, hogy álmodsz bennünket? Álmodunk, a Te álmod, mi, akik álmodjuk az életet? S ha ez így van, akkor mi lesz az egész Világmindenséggel, mi lesz velünk, mi lesz velem, mikor Te, életem Istene, felébredsz majd? Álmodj minket, Uram! S nem eshet meg esetleg az, hogy felébredsz a jók számára, mikor azok, eljövén haláluk, felébrednek az élet álmából? Nem fordulhat elő esetleg az, hogy mi, szegény álmodó álmodók, azt álmodjuk, ami az ember virrasztása lesz a Te örök virrasztásodban, Istenem? Nem lehet az, hogy a jószág nem más, mint a virrasztás ragyogása az álom homályában? Jobb, ezerszer jobb jót tenni, mint a Te álmaidat és a mi álmunkat fürkészni, a világmindenséget s az életet kémlelni.

*kárba veszni jónak
Még álmunkban sem szokása.*

Jobb, ha szívünk hangját követjük, és ahelyett, hogy azt vizsgálánánk, vajon szélmalom-e, vagy pedig óriások azok, amik veszedelmes lényekként jelennek

meg előttünk, inkább megrohamozzuk azokat, mivel az élet álmán túllép minden nagylelkű roham. A bölcsességet tetteinkből nyerjük, nem pedig szemlélődéseinkből. Álmodj bennünket, álmunk Istene!

Hadd őrizze meg Sancho az álmát, hitét, én Istenem, higgyen soha el nem múltó életében, hadd álmodja azt, hogy pásztor lesz odaát, a Te kebled végtelen mezőin, s vég nélkül zengje a soha véget nem érő Életet, ami Te magad vagy; hadd őrizze meg e hitet, Spanyolországon Istene! Nézd, Uram: azon a napon, mikor szolgál, Sancho, betegségéből kigyógyul, meg is hal azonnal; s ha ő meghal, vele hal az ő Spanyolországa, a Te Spanyolországod is, Uram! Népedet, a te szolgálodat, Don Quijote és Sancho népét a személyes halhatatlanságba vetett hitre alapoztad; nézd, Uram, életünknek ez a létoka; a népek sorában pedig az a sorsunk, hogy – szemben a logika és a szörszálhasogatás mindenmű sötéttségével – szívünk igazságával világosítsuk meg az emberek elméjét, s hogy vigaszt nyújtsunk azok szívének, kik arra ítéltettek, hogy álmodják az életet:

*Így hát bennünket az élet öl meg,
amíg a halál visszaadja éltünk.*

Az elbeszélő elmondja még azt is, hogy a plébános arra kérte a jegyzőt, szolgáltsa ki egy bizonyítványt arról, hogy „a jó Alonso Quijano, akit általában Don Quijote de la Manchának neveztek, csakugyan eltávozott az árnyékvilágból, s természetes halállal halt meg; ezt a bizonyítványt pedig azért kérte, mert meg akarta gátolni, hogy ... más író hamis úton feltámassza őt”; később pedig azt teszi még hozzá, hogy a lovag valóban „végignyújtózott koporsójában, úgyszólván lehetetlen harmadszor megint útra kelnie”.

De tényleg azt hiszitek, hogy Don Quijoténak nem kell feltámadnia? Van olyan, aki azt hiszi, hogy nem halt meg; nem Don Quijote a halott, a nyilvánvalóan halott, hanem Cervantes, aki őt meg akarta ölni. Van olyan, aki úgy hiszi, hogy föltámadt harmadnapra, s majd halandó emberi alakban tér vissza a földre, készen arra, hogy új kalandokra induljon. Akkor tér majd vissza, amikor Sancho – kit ma még nyomaszt az emlékek súlya – azt érzi, hogy a vér, ami a fegyverhordozói kalandok során gyülemlött fel benne, újra megindul benne, és, ahogy korábban mondtam, felül Rocinante hátára, s ura fegyverzetét magára öltve lándzsát ragad, és nekiindul a világnak, hogy eljuttassa Don Quijote szerepét. Ura ekkor tér majd vissza, mert őbenne testesül majd meg ekkor. Bátorság, hős Sancho, hadd lobogjon az a hit, melyet urad lobbantott lángra benned, s melynek táplálása és szítása oly sok gondot okozott neked! Bátorság!

Arról, hogy Don Quijote bármiféle csodát hajtott volna végre halála után, a Cidhez hasonlóan, kiről azt beszélnek, hogy még akkor is csatát nyert, mikor már holttetem volt, nem szól a fáma; utóbbiról ezen kívül azt is mesélik, hogy már halott volt, mikor egy zsidó a szakállát szerette volna megérinteni, azt a szakállt, amelyet életében nem érintett meg soha senki:

*A jó Cidnek, még mielőtt a szakállhoz ére,
kezébe simult Tizona kéz-széles pengéje.
A zsidó, ki ezt szörnyű borzadállyal látta,
ijedtében szédült, és földhöz dőndült háta.*

Nem tudom, nyert-e Don Quijote csatát azután, hogy meghalt; azt azonban tudom, hogy a szakállát sok zsidó meg merte érinteni. Don Quijotéről nem tudni, hogy véghez vitt-e valamilyen csodát halála után; de hát nem elég az, amit élete során hajtott végre, hisz kalandjainak sorozata önmagában folytonos csodatétel? Annál is inkább, mert amikor Rivadeneira atya oly sokszor idézett munkája zárófejezetében arról beszél, hogy Szent Ignác által Isten miféle csodákat művelt, megjegyzi, hogy azok között, kiket anya szült a világra – az Evangélium szerint – nem akadt még egy oly hatalmas ember, mint Keresztelő Szent János, mégis a nevéhez az Evangélium tanúsága szerint csoda nem fűződik. S ha Loyola jámbor életrajzírója hőse legnagyobb csodájának a Jézus Társasága megalapítását tartotta, akkor vajon nem azt kell tartanunk Don Quijote legnagyobb csodájának, hogy egy olyan emberrel, nevezetesen Cervantesszel íratta meg élete történetét, aki más munkáiban szelleme gyengeségét tárja elénk, s ezekben, a dolgok természetes rendje alapján, annak a szintnek, amit az Elmés Nemes Hidalgo hőstetteinek elmesélése követelt meg, s annak, ahogy ezt ő megörökítette, mélyen alatta maradt?

Kétség nem fér ahhoz, hogy *Az elmés nemes Don Quijote de la Mancha* című munkájában Miguel de Cervantes Saavedra azt a színvonalat, melyet többi munkája alapján elvárhatnánk tőle, messze fölülmúlja; sokszorosan felülmúlta önmagát. Ennek alapján azt hihetjük, hogy az arab elbeszélő, Cide Hamete Benengeli nem pusztán irodalmi eszköz, benne mély igazság rejtezik; ez pedig az, hogy e történetet Cervantesnek valaki más diktálta, valaki, akit ő magában hordozott, s akihez sem a történet megírása előtt, sem pedig azután semmi köze nem volt; egy olyan szellem, aki lelke legmélyén honolt. S ez a roppant távolság, ami lovagunk története és a Cervantes által írt többi munka között van, ez a teljességgel nyilvánvaló és tündöklő csoda a fő oka annak – hisz okokra itt oly annyira van szükség, mint amennyire nélkülözni is lehetne őket, mivel az okok mindig nyomorúságosak –, hogy azt higgyük és valljuk: a történet igaz volt és valóságos, sőt maga Don Quijote volt az, aki – Cide Hamete Benengeli alakját magára öltve – diktálta le azt Cervantesnek. Mi több, gyanítom azt is, hogy miközben életét magyaráltam és kommentáltam, Don Quijote és Sancho titokban eljött hozzám, s anélkül, hogy ez bennem tudatosodott volna, szívük legmélyét feltárták és felfedték előttem.

Itt kell elmondanom azt, hogy az író többnyire igazi, valóságos, történeti személynek tartjuk, mert látjuk hús-vér emberként; fiktív történeteinek szereplőit viszont csak a pusztán képzelet szülötteinek véljük; de ez épp fordítva

igaz: a szereplők nagyon is igaziak, övük a teljes valóság, s arra a másikra, aki számunkra hús-vér embernek tűnik, csak azért van szükség, hogy alakkal és léttel ruházza fel őket a többi ember számára. S mikor az élet álmából majd valamennyien felébredünk, szemünk elé igen furcsa dolgok tárulnak majd; a bölcsék ugyancsak meg fognak lepődni azon, hogy mi az igazság s mi a hazugság, s hogy mennyire téves úton járunk, mikor azt gondoljuk, hogy annak a talánynak, amit logikának nevezünk, bármiféle értéke lenne e nyomorúságos világon kívül, ahol a szellem zsarnokai, az idő és a tér, tartanak bennünket fogva.

Az étellel és a halállal kapcsolatban nagyon különös dolgokra ébredünk majd rá, s ekkor látjuk be majd azt, hogy milyen mély igazságot mond ki ama sírfelirat első része, amit Sansón Carrasco írt Don Quijote sírjára; ez így hangzik:

*„Hamva itt a bős nemesnek
nyugszik, aki nagy nevet
messze földön küzdve szerzett,
s holtában se vehetett
rajt a halál győzedelmet.”*

Pontosan így van, hisz Don Quijote halhatatlanságát halálának köszönheti; a halál az, ami bennünket halhatatlanná tesz.

Semmi sem múlik el, semmi sem foszlik semmivé, semmi sem semmisül meg; még a legkisebb darabka anyag, a legkisebb erőmennyiség is örökkévaló lesz, s nincs látomás, bármily röpke is az, ami ne tükröződne valahol, mindörökké. Olyan ez, mint amikor a végtelen sötétségben eljutunk egy ponthoz, és egy pillanatra fényárba borul és felragyog mindaz, ami addig volt; nos, épp így villan fel mostani tudatunkban egy pillanat, mikor az a kifürkészhetetlen jövő felől halad a kifürkészhetetlen múlt felé. Tudatunknak nincs olyan látomása, nincs olyan dolga, vagy pillanata, ami ne szállna alá azokba az örök mélységekbe, ahonnan ered, s aztán végleg ott marad. A sötét állag hirtelen és pillanatnyi megvilágosodása: álom; álom az élet; s mikor e mulandó fénytünemény kihuny, visszfénye alászáll a sötét mélységekbe, s ott marad egészen addig, amikor majd egyszer valamely hatalmas ütés fényárba nem borítja újra s mindörökre. Mert a halál nem úgy diadalmaskodik az életen, mint az élet halála. Élet és halál fölöttébb szűkkörű kifejezések, melyekhez a tér és az idő börtönében folyamodunk; közös a gyökere mindkettőnek, s e gyökér csúcsa a végtelen örökkévalóságában van; Istenben, a Világmindenség Tudatában.

A történetet befejezván az elbeszélő a tollát szögre akasztotta, majd e szakakat intézte hozzá: „Téged meg, nem tudom, jó vagy rosszul vágott, kedves tollacskám, íme felakasztlak ezen a drótszálon erre a kis kampós fogásra, s itt függsz majd számos évszázadon át, ha ugyan vakmerő és rosszhiszemű történetírók le nem vesznek, hogy megszenteltelenítsenek.”

Isten óvjon attól, hogy beleüssem az orrom ebbe, s olyan eseményekről szóljak, melyek Don Quijote rendkívül precíz történetírójának figyelmét elkerülték; soha nem tartottam magam nagy erudícióval megáldott embernek, és soha nem vetemedtem arra, hogy nyomozzak La Mancha tartomány lovagi archívumaiban. Szándékom mindössze annyi volt, hogy magyarázatot és kommentárt fűzzek a lovag életéhez.

„Don Quijote csupán számomra jött a világra, s én az ő számára; ő tudott cselekedni, én meg írni”; a történetíró tollával ezt mondhatja. Én pedig azt mondom, hogy Don Quijote és Sancho azért született a világra, hogy Cervantes elmesélje az életüket, én pedig magyarázom és kommentálom azt; Cervantes azért jött világra, hogy elmesélje, én pedig azért, hogy magyarázatot és kommentárt fűzzek hozzá ...Életed csak az tudja elmesélni, s csak az tudja magyarázni és kommentálni, én Don Quijote uram, akit a meg nem halás bolondsága, maga a te bolondságod érintett meg. Járj közbe hát az érdekemben, ó, uram és patrónusom, hogy a te Dulcinea del Tobosód, aki – Sanchód korbácsütéseinek köszönhetően – immáron fel van oldozva a varázslat alól, kézen fogva vezessen a hírnév és dicsőség halhatatlanságához. Ha pedig álom az élet, engeddd, hogy álmodjam mindörökre!

*Trón felé hát, jószerencsém!
Ha ez álom, föl ne rázass.*

(Az élet álom, III, 4.)

és verekedtem, ahogy tőlem telt

(Iliász, I, 271.)

ENGEL TEVAN ISTVÁN : BIBLIAILLUSZTRÁCIÓ